

**Η ΥΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ
ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ / ΞΕΝΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΤΗ
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ**

Ζερδελή Σοφία - Φιλολόγος

ΕΣΠΕΡΙΝΟ ΕΠΑ.Λ. ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ

Η ελληνική πραγματικότητα σήμερα χαρακτηρίζεται από πολυπολιτισμικότητα, γεγονός που επηρεάζει τη λειτουργία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Ο αριθμός των αλλοδαπών, παλιννοστούντων και γενικά των αλλόγλωσσων μαθητών έχει αυξηθεί σημαντικά στις τάξεις των σχολικών μονάδων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η διδακτική μας εμπειρία σε γυμνάσια και λύκεια πολυπολιτισμικής σύνθεσης, μας επέτρεψε να διαπιστώσουμε ότι ένα από τα βασικότερα προβλήματα των μαθητών που διδάσκονται την ελληνική ως Γ2 (Δεύτερη Γλώσσα) είναι, πέρα από την εμπέδωση των βασικών γραμματικοσυντακτικών δομών της νέας ελληνικής, ο εμπλουτισμός του λεξιλογίου τους, προσληπτικού και παραγωγικού.

Στο γενικότερο πλαίσιο του προβληματισμού μας για την αντιμετώπιση της παρούσας εκπαιδευτικής πραγματικότητας και την αποτελεσματική διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, εντάσσεται η διδακτική πρόταση, που επιχειρείται στη συνέχεια.

Στόχος μας είναι να διερευνήσουμε και να καταγράψουμε τις βασικότερες στρατηγικές εκμάθησης του λεξιλογίου της Νέας Ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας (vocabulary learning strategies), καθώς και τη διεπίδραση των στρατηγικών αυτών με τις επικοινωνιακές στρατηγικές (communication strategies), οι οποίες χρησιμοποιούνται από τους αλλόγλωσσους μαθητές, έτσι ώστε να μάθουν να χειρίζονται τη γλώσσα-στόχο με αποτελεσματικό τρόπο. Οι διάφορες στρατηγικές μάθησης, εξάλλου, διευκολύνουν την εκμάθηση του λεξιλογίου από τους μαθητές, οι οποίοι δεν αναγκάζονται να απομνημονεύσουν λίστες λέξεων,

αλλά με κατάλληλες τεχνικές επεξεργασίας, καταφέρνουν να τις κατακτήσουν και να τις χρησιμοποιήσουν στο λόγο τους.

2. Διαπολιτισμική αγωγή σε δι(πολυ-)γλωσσικά περιβάλλοντα

Η αυξημένη ετερότητα και η πολιτισμική ποικιλομορφία σε κοινωνικό και εκπαιδευτικό επίπεδο επιβάλλουν τον επαναπροσδιορισμό και την αναδιαμόρφωση των κοινωνικών δεδομένων προς ένα νέο πολυπολιτισμικό προσανατολισμό αρχών, αξιών και αντιλήψεων.

Το εκπαιδευτικό σύστημα, επομένως, καλείται να υλοποιήσει στην πράξη το ζητούμενο της κοινωνικής συνοχής και της εφαρμογής των αρχών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στη βάση μιας ανοιχτής κοινωνίας.

Η διαπολιτισμική προσέγγιση εξασφαλίζει τη διαπολιτισμική αγωγή όλων των μαθητών, η οποία προϋποθέτει την ισοτιμία των πολιτισμών, την ισοτιμία του μορφωτικού κεφαλαίου μαθητών διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης και την παροχή ίσων ευκαιριών σε όλους (Δαμανάκης 1997:105).

2.1. Στόχοι της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Διγλωσσία και διαπολιτισμικότητα αποτελούν μια πραγματικότητα δεδομένη για την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση στη χώρα μας. Η «διαχείριση» της πολυπολιτισμικής τάξης απαιτεί εκ μέρους των εκπαιδευτικών εξειδικευμένη θεωρητική γνώση, γλωσσολογική και παιδαγωγική κατάρτιση και συγκεκριμένη μεθοδολογία.

Πρωταρχικός στόχος της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι η αξιοποίηση των ικανοτήτων όλου του μαθητικού δυναμικού, που θα συμβάλλει στην εποικοδομητική συμβίωση σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον. Επιδιώκει την αποδοχή, το σεβασμό του διαφορετικού, την αναγνώριση της πολιτισμικής του ταυτότητας, μέσα από μια καθημερινή προσπάθεια διαλόγου, κατανόησης και συνεργασίας. Έχει, επίσης, σαν στόχο την εξάλειψη των διακρίσεων και του αποκλεισμού και την παρεμπόδιση καλλιέργειας στερεοτύπων και προκατάληψης απέναντι σε πρόσωπα και πολιτισμούς.

2.2. Η εκπαιδευτική πραγματικότητα στα Διαπολιτισμικά Σχολεία:

Συνθήκες και Προβλήματα

Τα Διαπολιτισμικά σχολεία αποτέλεσαν μια φιλόδοξη προσπάθεια για μια αποτελεσματική εκπαίδευση των γλωσσικών μειονοτήτων:

- στα Διαπολιτισμικά σχολεία της Θράκης παρατηρείται το γεγονός της γλωσσικής ανεπάρκειας μαθητών στην ελληνική γλώσσα. Οι μαθητές αυτοί δεν έχουν ως μητρική γλώσσα την ελληνική. Η εκπαίδευση των αλλόγλωσσων μαθητών γίνεται όπως στα «κανονικά σχολεία», ο προσανατολισμός των οποίων εξακολουθεί να παραμένει μονόγλωσσος και μονοπολιτισμικός, εφόσον χρησιμοποιούνται τα ίδια διδακτικά εγχειρίδια, το ίδιο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών (Α.Π.Σ.) και δεν ενισχύεται η μητρική γλώσσα (Γ1) των μαθητών.

- η ένταξη των μαθητών σήμερα γίνεται σε τάξεις κύριας εκπαίδευσης, γιατί θεωρείται ότι λαμβάνει υπόψη τις κοινωνικές, ψυχολογικές, ακαδημαϊκές και παιδαγωγικές τους ανάγκες
- η μητρική γλώσσα των μουσουλμάνων, των παλιννοστούντων και των αλλοδαπών μαθητών, που φοιτούν στα Διαπολιτισμικά σχολεία, δεν διδάσκεται
- ο εκπαιδευτικός της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καλείται να αντιμετωπίσει εξαιρετικά μεγάλες δυσκολίες στην προσπάθειά του να διδάξει την ελληνική ως ξένη γλώσσα, διότι στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν παρέχεται η δυνατότητα διαμόρφωσης προγράμματος διδασκαλίας της ελληνικής ως ξένης γλώσσας οργανικά ενταγμένου στο σχολικό σύστημα
- στα Διαπολιτισμικά σχολεία η ελληνική διδάσκεται όπως ακριβώς και στους μητροδιδάκτους ομιλητές της, με εγχειρίδια, μεθοδολογία και Αναλυτικά Προγράμματα φτιαγμένα αποκλειστικά γι' αυτούς. Διδάσκεται, δηλαδή, σα να ήταν η μητρική γλώσσα αλλόγλωσσων μαθητών
- η εξάντληση της διδακτέας ύλης στα χρονικά όρια που προβλέπονται από το επίσημο Αναλυτικό Πρόγραμμα δεν είναι δυνατή, με αποτέλεσμα ο εκπαιδευτικός να αδυνατεί ν' ακολουθήσει πιστά την προβλεπόμενη διάταξη της ύλης (Σαραφίδου και Ζερδελή 2008 :739)

3. Επικοινωνιακή Προσέγγιση

Η Επικοινωνιακή Προσέγγιση (ΕΠ) αποτελεί μια λειτουργική θεώρηση του γλωσσικού μαθήματος που έρχεται σε αντίθεση με το δομικό μοντέλο. Η αρχική αποκλειστική σύνδεση της γλωσσικής διδασκαλίας με τη διδακτική των γραμματικοσυντακτικών δομών της γλώσσας έχει αντικατασταθεί από την επικράτηση των σύγχρονων πορισμάτων της εφαρμοσμένης γλωσσολογίας, η οποία συνδυάζει τη γνώση του συστήματος της γλώσσας με την ταυτόχρονη ικανότητα χρήσης της, προσαρμοσμένης σε κάθε επικοινωνιακή περίπτωση (Χαραλαμπίδης 2000).

4. Χρήση Στρατηγικών Εκμάθησης της Ελληνικής ως Γ2

Η επικράτηση της Επικοινωνιακής Προσέγγισης και τα εμπειρικά ευρήματα στο πεδίο της γνωστικής Ψυχολογίας, στρέφουν τα τελευταία χρόνια τις έρευνες της Διδακτικής των γλωσσών γύρω από τη μελέτη της χρήσης στρατηγικών εκμάθησης δεύτερης/ξένης γλώσσας και γύρω από τα πορίσματα της διαδικασίας διεπίδρασής τους με επικοινωνιακές στρατηγικές (O'Malley & Chamot 1990, Cohen 1998).

4.1. Στρατηγικές Επικοινωνίας

Όπως αναφέρει ο Μήτσης (2004:60-66), για να αντιμετωπίσει ο εκπαιδευτικός, όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερα, τις δυσκολίες που συναντά ο μαθητής της Γ2, καταφεύγει σε μια σειρά στρατηγικών και τεχνικών, κυριότερες από τις οποίες είναι οι ακόλουθες:

1. στρατηγικές που σχετίζονται με τη διευκόλυνση της εκφώνησης, οι οποίες αποβλέπουν στο να διευκολύνουν την εκφώνηση του μηνύματος και επιτυγχάνονται με:

- ▶ τη δομική απλοποίηση του λόγου
- ▶ την επανάληψη λέξεων, φράσεων ή και προτάσεων

- ▶ την ταυτόχρονη παροχή παραγλωσσικών ενδείξεων
- ▶ την εκμετάλλευση του συγκειμένου, δηλαδή του άμεσου περιβάλλοντος μέσα στο οποίο εκτυλίσσεται το επικοινωνιακό γεγονός

2. στρατηγικές αντισταθμιστικού χαρακτήρα, δηλαδή στρατηγικές που αποβλέπουν σε αντιστάθμιση μειονεκτημάτων ή εξισορρόπηση ελλείψεων, ώστε να επιτευχθεί το μέγιστο δυνατό επικοινωνιακό αποτέλεσμα. Οι κυριότερες είναι:

- ▶ η μεταφορά. Στρατηγική μεταφοράς μάθησης χρησιμοποιώντας τη Γ1, για να καλυφθούν αντίστοιχα κενά ή ελλείψεις που υπάρχουν στη Γ2.
- ▶ η αυτοδιόρθωση. Η επανάληψη του εκφωνήματος σε περίπτωση λάθους, προβαίνοντας στη σχετική διόρθωση.
- ▶ η γενίκευση. Αναγωγή από τα επιμέρους στοιχεία στο σύνολο.
- ▶ η αντικατάσταση ή αναδιατύπωση του μηνύματος. Αντικατάσταση ενός άγνωστου λεξιλογικού στοιχείου με κάποιο άλλο ή άλλα που είναι ήδη γνωστά. Χρησιμοποιούμε κατάλληλα λεκτικά σχήματα, όπως είναι τα συνώνυμα, η περίφραση και ο ορισμός.
- ▶ η εικασία για άγνωστες στους μαθητές δομές της Γ2

Στρατηγικές επικοινωνίας, εξάλλου, αναπτύσσονται και από τους μαθητές και με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία, ορίζονται «ως οι ενέργειες που επιλέγονται συνειδητά από τους μαθητές προκειμένου αφενός να μάθουν το διδακτέο αντικείμενο και αφετέρου να χειριστούν αποτελεσματικά το προϊόν μάθησης». Οι στρατηγικές αυτές στοχεύουν στην ανάπτυξη των τεσσάρων βασικών γλωσσικών δεξιοτήτων της προφορικής και της γραπτής μορφής της γλώσσας (Oxford 1990, Cohen 1998, Ζάγκα 2007).

4.2. Μεθοδολογικές αρχές Ε.Π. στην εκμάθηση λεξιλογίου αλλόγλωσσων μαθητών.

Η Ε.Π. μπορεί να αξιοποιηθεί στη διδασκαλία του λεξιλογίου της Ν.Ε. ως Γ2 με εφαρμογή των παρακάτω στρατηγικών:

- **άμεση διδασκαλία**, με σκόπιμη εκμάθηση συγκεκριμένων λέξεων, όπως είναι π.χ. οι λέξεις του βασικού λεξιλογίου
- **έμμεση διδασκαλία**, μέσα από απλά και αυθεντικά κείμενα
- άσκηση στην **κατανόηση της σημασίας** των λέξεων μέσα από τα **συμφραζόμενα** και σύνδεση του λεξιλογίου με το συγκεκριμένο (οι λέξεις δεν μαθαίνονται αυτούσιες, αλλά συνδέονται με το γλωσσικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται). Ο Nation (1990) υποστηρίζει ότι η ικανότητα εικασίας από τα συμφραζόμενα είναι ο αποτελεσματικότερος τρόπος αντιμετώπισης των άγνωστων λέξεων. Με την έμμεση αυτή παράθεση των λέξεων από τα συμφραζόμενα, οι μαθητές κατανοούν ευρύτερα τα κείμενα, δαισθάνονται τη λειτουργία, τη σημασία και τη χρήση των άγνωστων λεξιλογικών στοιχείων, συνδέοντας το λεξιλόγιο με το συγκεκριμένο και μαθαίνοντας τις δομές της γλώσσας μέσα από επικοινωνιακές δραστηριότητες.
- εμπλοκή των μαθητών σε πραγματικές ή φανταστικές επικοινωνιακές καταστάσεις
- **αλληλεπίδραση** του λεξιλογίου της Γ2 με το λεξιλογικό κώδικα της Γ1. Η μητρική γλώσσα των μαθητών (Γ1) δεν εμποδίζει, αλλά αντίθετα ενισχύει την ανάπτυξη της Γ2
- **σύνδεση** της δομής της γλώσσας (φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη, σημασιολογία) με την κοινωνιογλωσσική της διάσταση, τη χρήση και τις λειτουργίες της στο εκάστοτε επικοινωνιακό πλαίσιο
- **χρήση προτάσεων/παραδειγμάτων**, στις οποίες θα περιέχεται η νέα λέξη που διδάσκεται (Βάμβουκα 2009: 143)

Ως στρατηγικές εκμάθησης λεξιλογίου μπορούμε ακόμη να χρησιμοποιήσουμε:

Μνημονικές στρατηγικές: βοηθούν τους μαθητές να διατηρούν στη μνήμη τους διάφορες λέξεις χωρίς απομνημόνευση. Τέτοιες είναι:

- ▶ η οπτικοποίηση μιας λέξης: η λέξη παρουσιάζεται με οπτικές αναπαραστάσεις (επίδειξη αντικειμένων, χρήση εικόνων, σκίτσων ή παραστάσεων) (Μήτσης 1998:303)
- ▶ η ομαδοποίηση και κατηγοριοποίηση των λέξεων σε ομάδες που έχουν ένα στοιχείο κοινό (κυρίως λέξεις με κοινή σημασία)
- ▶ η χρήση μιμικής: κυρίως για τη διδασκαλία ρημάτων που δηλώνουν συνήθειες ενέργειες με: κινήσεις των μελών του σώματος, χειρονομίες ή εκφράσεις του προσώπου (Μήτσης 1998)
- ▶ η εμβάθυνση της έννοιας του ορισμού: από τον πιο απλό προχωρούμε στον πιο σύνθετο, π.χ. σκύλος = ζώο→κατοικίδιο, ζώο→θηλαστικό, σαρκοφάγο
- ▶ λέξεις - κλειδιά: οικείες λέξεις συνδέονται με νέες έννοιες ή με ακουστικά όμοιες λέξεις
- ▶ η τεχνική των συνειρμών και των αναλογιών: οι μαθητές μαθαίνουν να συνδέουν νοηματικά τις λέξεις μεταξύ τους, αναζητώντας ομοιότητες, διαφορές, αναλογίες (Βάμβουκα 2009:139-140)
- οι σημασιολογικοί χάρτες: βοηθούν τους μαθητές να ενώσουν παραστατικά μια λέξη-κλειδί με άλλες έννοιες, συνώνυμες ή αντίθετες για περαιτέρω εμπλουτισμό του λεξιλογίου (Ζάγκα 2007:1208).

- τα διαγράμματα: χρησιμεύουν στην ανάλυση των λέξεων και στην κατάκτηση του λεξιλογίου
- η άσκηση στη σωστή και δημιουργική χρήση του λεξικού
- η εκμάθηση του λεξιλογίου με βάση τα συμφραζόμενα
- τα σταυρόλεξα: βοηθούν στην εμπέδωση του λεξιλογίου
- η χρήση της μεταφοράς: κυρίως για την εκμάθηση λεξιλογίου γνωστικών αντικειμένων με εξειδικευμένο λεξιλόγιο (Harley & Hart 2000, Ζάγκα 2007).

Γνωστικές στρατηγικές, οι οποίες αναφέρονται στη μελέτη του λεξιλογίου, θεωρούνται η επανάληψη μιας λέξης, οι λίστες λέξεων και οι κάρτες, οι σημειώσεις και τα σημειωματάρια λεξιλογίου (Αντωνίου 2008 :190).

Αντί επιλόγου

Στόχος όλων των μαθημάτων, τα οποία διδάσκονται σε αλλόγλωσσους μαθητές στην ελληνική, πρέπει να είναι η εξοικείωση των μαθητών με τη γλώσσα και τις δομές της, ώστε να μπορούν να οργανώνουν το περιβάλλον τους στη γλώσσα αυτή, που είναι η γλώσσα του ευρύτερου κοινωνικά περιγύρου και να επικοινωνούν αποτελεσματικά μέσα σ' αυτόν.

Βιβλιογραφία

1. Αναστασιάδη- Συμεωνίδη, Α. 1997. « Η λεξικογραφία στην εκπαίδευση». Στο Χ. Τσολάκης (επιμ.), *Πρακτικά β' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα: η διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας*. Θεσσαλονίκη, Κώδικας, 149-175.
2. Αντωνίου, Μ. 2008. «Εκμάθηση του λεξιλογίου της νέας ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας: άμεση και έμμεση διδασκαλία- στρατηγικές κατάκτησης». Στο Ζ. Παπαναούμ (επιμ.), *Οδηγός Επιμόρφωσης: Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή*. Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ, 177-195
3. Αντωνοπούλου, Ν. & Μανάβη, Δ. 2001. « Η διδασκαλία της νέας ελληνικής ως ξένης/ δεύτερης γλώσσας». Στο Χριστίδης, Α. Φ. & Μ. Θεοδωροπούλου (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη, ΚΕΓ, 253-257.
4. Αρβανιτάκης, Κ. & Αρβανιτάκη, Φ. 2008. *Επικοινωνήστε ελληνικά*. Αθήνα, Δέλτος.
5. Βάμβουκα, Μ. Ι. 2009. «Διδασκαλία και αξιολόγηση του λεξιλογίου». *Σύγχρονη κοινωνία, εκπαίδευση και ψυχική υγεία*, 2, 129-149.
6. Γεωργογιάννης, Π. 2010. *Διδακτική της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας- Θεωρητικές προσεγγίσεις*. Πάτρα, Tyrocenter.
7. Cohen, A. 1998. *Strategies in Learning and Using a Second Language*. London, Longman.

8. Δαμανάκης, Μ. 1997. *Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση*. Αθήνα, Gutenberg.
9. Ζάγκα, Ε. 2007. «Στρατηγικές εκμάθησης λεξιλογίου κατά τη διδασκαλία της ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας». Στο *Πρακτικά Συνεδρίου «Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας»*, Ιωάννινα 17-20 Μαΐου 2007, 1206-1212.
10. Ζερδελή, Σ. 2009. «Η διδασκαλία στρατηγικών χρήσης λεξικών στο δημοτικό σχολείο: μια εμπειρική διερεύνηση». Στο *Πρακτικά της 4^{ης} Συνάντησης Εργασίας Μεταπτυχιακών Φοιτητών*, Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, 1-3 Ιουνίου 2007. Αθήνα, 133-140.
11. Harley, B. & Hart, D. 2000. "Vocabulary learning in the content-oriented second-language classroom: Student perceptions and proficiency". *Language Awareness*, 9,2 :78-96.
12. Μήτσης, Ν. 1998. *Στοιχειώδεις αρχές και μέθοδοι της εφαρμοσμένης γλωσσολογίας. Εισαγωγή στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης (ή ξένης) γλώσσας*. Αθήνα, Gutenberg.
13. Μήτσης, Ν. 1999. *Διδακτική του γλωσσικού μαθήματος: Από τη γλωσσική θεωρία στη διδακτική πράξη*. Αθήνα, Gutenberg.
14. Μήτσης, Ν. 2004. *Η διδασκαλία της γλώσσας υπό το πρίσμα της επικοινωνιακής προσέγγισης: Εισαγωγή στη θεωρία και τις τεχνικές του επικοινωνιακού μοντέλου*. Αθήνα, Gutenberg.
15. Μιχάλης, Η. 2003. « Η διαπολιτισμική εκπαίδευση ως προϋπόθεση στο σύγχρονο σχολείο: Δράσεις και προοπτικές». *Virtual School, The Sciences of Education Online*, τόμος 3, τεύχος 2.
16. Nation, I.S.P. 1990. *Teaching and Learning Vocabulary*. Boston, Massachusetts, Heinle & Heinle.
17. Ο.Ε.Δ.Β. (2001). *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, Αθήνα.
18. O' Malley, J. M. & Chamot, A. U. 1990. *Learning Strategies in Second Language Acquisition*. Cambridge, Cambridge University Press.
19. Oxford, R. 1990. *Language learning strategies: What every teacher should know*. Boston, Heinle & Heinle.
20. Σαραφίδου, Τ. & Ζερδελή, Σ. 2008. «Η εκμάθηση της Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας από μαθητές της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης». Στο *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «2008, Ευρωπαϊκό Έτος Διαπολιτισμικού Διαλόγου: Συνομιλώντας με τις γλώσσες-πολιτισμούς»*. Θεσσαλονίκη, 12-14 Δεκεμβρίου, 736-749.
21. Σουρίδη-Μπαταγιάννη, Π. 2009. «Διδακτική Πράξη και Παραγωγή διδακτικού υλικού Γ2 σύμφωνα με το Επικοινωνιακό Μοντέλο». Στο Π. Γεωργογιάννης (επιμ.), *Η διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας στην Ελλάδα και το εξωτερικό*. Πάτρα, 145-152, Typocenter.
22. Χαραλαμπίδης, Α. 2000. «Επικοινωνιακή προσέγγιση στη διδασκαλία της Ελληνικής». Στο www.abnet.agrino.org.

